

70 שנה לשרשרת השילוחים מגטו טרזיינשטאט למחנה ההשמדה אושוויץ, באוקטובר 1944 - ד"ר מרגלית שלאין

ב"דיעות המינהל-העצמי היהודי" של מועצת-הזקנים בטרזיינשטאט מה-24 בספטמבר 1944,
פורסם כי:

"בהתחשב בגיוס כל כוחות העבודה, כפי שנדרש על-ידי הרשויות, הוצע להרחיב את אפשרויות העבודה בטרזיינשטאט... על-כן יש הכרח להפנות את הגברים הכשירים לעבודה לעבודות דחופות מחוץ לטרזיינשטאט, בדומה לקבוצות העבודה לבניין הצריפים... לשם מטרה זו יישלחו על-פי הוראת הרשויות, ביום שלישי ה-26 בספטמבר וביום רביעי ה-27 בספטמבר 1944 שני משלוחי עובדים, כל אחד של 2,500 גברים בגיל מ-16–55 שנים מתוך ההתיישבות אל שטח הרייך. מטעם המינהל-העצמי היהודי נקבע שאינג' אוטו צוקר ינהל את המשלוחים. לבני המשפחה הובטחה הגנה בפני משלוחים. יתאפשר קשר דואר לעתים מזומנות... כל הגברים האלה חייבים להתכונן מיד למשלוח. נימוקים להיעדרות מן המשלוח אינם קיימים. אנשים שאינם יכולים לעמוד בקשיי המשלוח, יכולים לצפות להוצאה, רק במקום המעבר ועל סמך חוות דעת רפואית. על-כן לא יתקבלו תלונות וערעורים."

בראייה לאחור, נראה שהיו סימנים ש"בישרו" את כוונות הגרמנים לחדש את המשלוחים מהגטו, אלא שלא הובנו בשעתו. בדיעבד הסתבר, שהחששות מהשילוחים הללו התאמתו בצורה מרחיקת לכת מכפי שעלו על דעתם גם הפסימיסטים ביותר בגטו. הנחיות הגרמנים לקראת שילוחי אוקטובר 1944 סימנו את חיסולו של הגטו היהודי, שלגרמנים לא היה עוד צורך בו.

כדרכם, ניסו הגרמנים לאחז את עיני האסירים היהודים והשקיעו בהונאה מאמץ רב כדי שההנהלה תשתף פעולה בארגון המשלוחים וכדי למנוע מרי של האסירים. לכן פירטו שהנשלחים יקבלו את כלכלתם מטרזיינשטאט, שניתן יהיה להישאר בקשר מכתבים עם בני המשפחה בטרזיינשטאט, וכי הם יקבלו "טיפול טוב". מספרם הגבוה של הנשלחים הצביע על כך שהגיוס אינו זמני, אבל היו סימנים שונים שהצביעו על כך שהמשלוח לא יישלח הפעם למזרח. החזית התקרבה אליהם; בהוראות לבחירת הנשלחים נכללו גם בני זוג שנישאו בנישואי תערובת, שעד כה היו מוגנים משילוח למזרח. לפיכך, האמינו בגטו לשמועות שהנשלחים יוצאים להקים מחנה עבודה חדש בין לייפציג

לדרזדן בקרבת ריזה, באזור שהיו בו מספר בתי-חרושת ומחנות עבודה, במרכז תעשיית חימוש בסקסוניה לא רחוק מטרזיינשטאט.

הרכבת המשלוח נתקלה בקשיים מרובים מכיוון שבגיל הנדרש לא נמצאו הרבה יותר מ-5,000 גברים. ב-26 בספטמבר, הורתה המפקדה לצרף אל המשלוח גם את קארל שליטר, מנהל מחלקת הכלכלה, בהנמקה שיש צורך במומחה כלכלי בעל שיעור קומה שיעמוד ליד מומחה לבנייה כצוקר, בהקמתו ובארגונו של המחנה החדש. דווקא הבחירה בצוקר ובשליטר, שנחשבו כמי שלא ניתן לוותר עליהם בטרזיינשטאט, ועתה נשלחו לנהל את "המחנה החדש", עוררה אמון, וגרמה לבעלי תפקידים ותיקים מכל המחלקות להתנדב ל"צוות ההקמה" החדש. "אצל אחדים אפשר היה לגלות מעין רגש חלוצי שקינן בהם בזמן הראשון בגטו.

עיכוב בהגעתה של הרכבת גרם לדחיית מועד יציאת המשלוח המתוכנן ל-27 בספטמבר והגביר את המתח, מאחר שאותו יום היה יום כיפור תש"ה. העיכוב ביום הקדוש ביותר, נתפס על-ידי כלל האסירים היהודים כסמל ותקווה לביטול המשלוח. תקוות האסירים לביטול משלוח הגברים, שגאו ביום הכיפורים תש"ה, התבדו. במוצאי החג בלילה הגיעה רכבת משא, וכבר למחרת בבוקר ה-28 בספטמבר הועלו עליה הנשלחים.

מפקד המחנה קארל ראם והיינדל עוזרו, הלכו לאורך רחבת הרכבת, היכו, בעטו ודחפו את המגורשים לקרונות, כשהאנס גינתר, ראש 'המשרד המרכזי' להסדר הבעיה היהודית בפראג, הממונה על גטו טרזיינשטאט וארנסט מָהס מעוזריו הבכירים של אייכמן והמקשר שלו לגטו, צופים בהם. צוקר וכמה אנשים, שנבחרו למינהל של "מחנה העבודה החדש", המתינו בחדר בקומת הקרקע ליד השער. בצהריים, כשרוב הנשלחים נדחפו לקרונות, הודיעו לצוקר שקרון נוסעים מיוחד נשמר עבורו כראש המשלוח ובעבור קארל שליטר סגנו. צוקר סירב להעדפה ואמר שיחלוק את אי-הנוחיות בקרון המשא יחד עם חבריו למשלוח, אלא שהגרמנים עמדו על כך שייסעו בנפרד. למעשה נשלחו השניים ב'הוראה מיוחדת' של המפקדה, ומיד בעלותם לרכבת נכבלו באזיקים. עם הגעתם לאושוויץ הובלו השניים כבולים באזיקים להמתה מיידית.

ב-28 בספטמבר 1944, ביום יציאת משלוח הגברים הראשון של 2,499 גברים ל"מחנה העבודה החדש", נעצר זקן-היהודים, ד"ר פאול אפשטיין בתואנת שווא במפקדה, וד"ר בנימין מורמלשטיין מונה לזקן-היהודים בפועל. יש להניח כי אדולף אייכמן, שפיקח על גטו טרזיינשטאט בכל תקופת קיומו, בחר במורמלשטיין למלא את תפקיד זקן-היהודים בטרזיינשטאט מפני שהיה זמין כשהחליטו לסלק את אפשטיין, מפני שהיה בעל כישורי ניהול, ומאחר שלא הייתה לו השפעה בגטו חשבו ככל הנראה, הגרמנים, שלא יוכל לארגן התנגדות בעת הגירושים ההמוניים באוקטובר 1944. הגטו כולו רעש ורגש, גם מפני שבאותו זמן היה בטרזיינשטאט ריכוז גדול של אנשי הז'נדרמריה - המשטרה הצ'כית. למחרת ב-29 בספטמבר, יצא משלוח שני ל"מחנה העבודה", ובו 1,500 גברים נוספים.

לאחר יציאת המשלוח השני הודיעה המפקדה הגרמנית, בהטעיה מחושבת, שנתקבל "היתר מיוחד" לצרף למשלוח השלישי 500 נשים, שמרצון החופשי מעוניינות להתלוות לבעליהן. הן נוספו ל-1,000 הגברים שמסיבות ארגוניות לא יצאו במשלוח השני ואמורים היו להצטרף ל"מחנה העבודה". הנשים התנדבו בהמוניהן, יחד עם הילדים, אבל המכסה שהקציבו הגרמנים לא יכלה להכיל את כולן. המראות היו קורעי לב, ה-ס"ס גרשו את הנשים וילדיהן שנדחקו לרכבת. אדית אורנשטיין תיארה בעדותה כמה גדולה הייתה עדיין ההטעיה: "בני אדם מתייפחים כי לא נותנים להם לנסוע לקראת המוות". שומרי ה-ס"ס "הרגיעו" אותן: "סבלנות, כולם עוד יצטרפו בהדרגה. בעבור היהודים קיימים קרונות אפילו בתנאי המלחמה הגרועים ביותר, אבל לא כל-כך הרבה בבת-אחת. תור כולכן עוד יגיע", גיחכו אנשי ה-ס"ס, "כולכן תבואנה אל בעליכן".

בין 500 המתנדבות שיצאו ב-1 באוקטובר במשלוח השלישי, הייתה גם פריצי צוקר, רעייתו של מנהל "המחנה החדש". ראם ומהס שוחחו עמה "שמיד עם הגעתה תוכל להגיע אל בעלה", והיא יצאה במשלוח "כמעט ברוממות רוח", בקרון מיוחד שהוקצה לאנשים חשובים, "על מנת שלא ייסעו בצפיפות גדולה". גם לאחר שהות של כשלוש שנים בגטו, שבהן הפרו הגרמנים שוב ושוב את הבטחותיהם ולאחר שילוח רבבות יהודים ל"מזרח", עדיין עלה בידם להטעות את רוב הציבור באשר ליעד המשלוחים. למעשה, המפקדה הגרמנית סימנה בכך את כל נוסעי הקרון המיוחד, כמי שמיועדים להישלח להמתה בתאי הגז, מיד עם הגעתם לאושוויץ.

לאחר יציאת המשלוח השלישי ב-2 באוקטובר, נפגש ראם עם מורמלשטיין ומסר לו הוראות לניהול ענייני המחנה, שמתוכן ניתן היה להבין שהמשלוחים ל"מחנה העבודה החדש" הסתיימו. ואולם אסירי הגטו לא זכו לרגיעה.

כעבור שעותיים נקרא מורמלשטיין שוב למפקדה ושם הודיע לו מָהס, בנוכחותו של ראם, שיש להרכיב משלוח חדש, המורכב ברובו מבני משפחה של העובדים שנשלחו, משום שחל שינוי בתכניות. עומדים להקים "מחנה עבודה משפחתי" שתוכננו בו גם מקומות עבודה לנשים, והדבר יביא לאיחוד משפחות. רק אנשים בני 65 שנה ומעלה הושארו בגטו. מָהס עוד טרח לנמק באורח ציני את ההחלטה וציין: "כי פרידה מהמשפחה משפיעה באופן שלילי על מצב הרוח ויש לה השפעה שלילית על מוסר העבודה".

משלוח זה היה הראשון שמורמלשטיין היה אחראי לארגונו. הוא כפר בדברים שנמסרו לו, לא הסתיר את דעתו מָהס, ממועצת-הזקנים, ומאנשים בודדים אשר ניסה להניאם מלהתנדב למשלוח, לרוב ללא הצלחה. כקודמיו, ניסה להיתלות בחיוניות העבודה בגטו ולשכנע את המפקדה שאין אפשרות להפסיד כוחות עבודה נוספים, עד אשר ראם צעק עליו, "שכאן לא עומדים על המקח".

שרשרת בלתי פוסקת של משלוחים לאשוויץ

ב-4 באוקטובר יצא המשלוח הרביעי ובו 1,500 בני משפחה על מנת "להתאחד" עם הגברים אשר יצאו במשלוחים הראשונים; ואולם מרביתם נרצחו בינתיים. למחרת היום שב ראם ו"הבטיח" למורמלשטיין שלא יהיו גירושים נוספים, אבל שעותיים לאחר-מכן הורה על משלוח נוסף, החמישי, ביום הבא ה-6 באוקטובר, ובו 1,550 אנשים. לאחר כל משלוח קיוו תושבי הגטו שהיה זה המשלוח האחרון, אבל שוב ושוב הודיעו מהמזכירות על התאריך הבא ליציאת משלוח ועל מספר האנשים שייצאו בו, בצירוף הוראות בקשר למטען ובקשות להתנדבות. המפקדה, בציניות מחושבת, המשיכה להטעות את היהודים ואיימה על כל אלה שינסו להתחמק מהגירוש במשלוח למחנה ריכוז, על אף שמלכתחילה היה יעדם האמיתי של כל המשלוחים - מחנה הריכוז וההשמדה אושוויץ.

ב-9 באוקטובר יצא המשלוח השישי ובו 1,600 אנשים. סך מספר המגורשים הגיע ל-10,000 והמספר הלך וגדל. אנשי הגטו היו מזועזעים עד היסוד; אפשטיין נאסר – רבים תלו זאת בסירובו לארגן משלוחים נוספים - ושרשרת המשלוחים לא נפסקה. כל יומיים-שלושה יצא מטרזיינשטאט משלוח ובו כ-1,500 אנשים, והתקווה התחלפה בייאוש.

בשלב הבא היו צריכים להגיש למפקדה את רשימת התושבים העובדים בגטו לפי מחלקותיהם, והללו נדרשו להתייצב באופן אישי במפקדה. שם החליטו מי יישאר ומי יישלח. בו בזמן היה צריך להגיש רשימה של כל החולים, שלא היו מסוגלים לעבוד, ולציין מהו אבחון מחלתם. הם נכללו במשלוח מיוחד, מלווים בצוות של רופאים, אחיות ומטפלים בהנמקה שב"מחנה חדש" עומדים להקים בית-חולים. להטעיית הציבור היהודי בגטו, צורף למשלוח החולים ציוד רפואי רב, שכלל גם מכשיר מיוחד לטיפול בחולי הריאות הרבים. המפקדה הדגישה שהשילוח נעשה בעיקר כהכנה לבאות - במקרה שמסיבות צבאיות יהיה צורך לבצע פינוי מוחלט של מחנה טרזיינשטאט - לא ניתן יהיה להעביר את החולים.

מיומנה של עליזה אהרמן-שק:

הוראה... 80% מכל הרופאים, נכים ב-100%, חולי שחפת אנשים. ילדים חולים אנושות ללא הורים, שאמהותיהם נשארות מאחור... המוני ילדים בני 6-7, לבדם בטרנספורט. ילדים מפגרים... לילה בקלט. ב-9.30 התחלנו להעמיס. חולים, חולים, חולים. אלונקות בלי סוף ואת כל זה עושים כ-40 איש חבושי כומתות לבנות... ילדים קטנים בני 3-10, צעקות, לכל אחד תרמיל-גב קטן. עיניים קרועות לרווחה. ביניהם כאלה עם הבעה מפחידה של בשלות ושקט. אלה כנראה יחזיקו בחפציהם, אך לעולם לא עוד בילדותם. כולם לבד. הוריהם נרצחו ברובם במחנה ריכוז. תינוקות, אישה מקבלת צירי-לידה... אין כאן איש, שתולדותיו אין טרגדיה.

לפי קצב המשלוחים נוצר בגטו הרושם שמדובר בחיסול כללי ושעומדים לפנות את טרזיינשטאט לחלוטין. הזמן שהוקצב ליציאה למשלוח היה לעיתים כה קצר שאנשים היו צריכים להשאיר הכל מאחוריהם, אי לכך כל האסירים בטרזיינשטאט ארזו את חפציהם, אף אחד לא יכול היה לדעת מתי תגיע שעתו. הוראות הגרמנים הפתיעו מחדש בכל שילוח. פעם נשלחו רק יתומים כעתודה למשלוח, ופעם אנשים שנשלחו ב'הוראה מיוחדת' כשליד שמם נרשמה ההערה R.U., שפירושה "חזרתם

אינה רצויה". הם הועלו על קרונות מיוחדים שה-ס"ס הקצה בעבורם, כביכול לנוחיותם, ונשלחו ישירות להמתה בגז. אי אפשר היה לשנות דבר, מכיוון שרשימות ההגנה שרשמו היחידות השונות של הגטו, כולל זו שהכין מורמלשטיין, איבדו כל משמעות. במשלוח העשירי, מנע מורמלשטיין כמעט בכוח את עלייתם לקרונות של 22 בני משפחות עובדים ותיקים במשרד הרישום, על מנת שאלה יישארו בגטו ולא יצטרפו אליהם.

המשלוח האחד-עשר, האחרון במשלוחי הסתיו, יצא ב-28 באוקטובר 1944 לאושוויץ, מפקדת המחנה הגרמנית התערבה ברשימות האנשים שכבר נקבעו להישלח וכללה במשלוח זה במכוון כ"מקרי הוראה" שהגיעו בכתב, במישרין: את חברי מועצת-הזקנים ובני משפחתם, את ההנהגה היהודית הצ'כית, ואת חבורתו של אפשטיין, שנפגעו הפעם באותה מידה וגם את מזכירותיהם האישיות של זקני-היהודים יעקב אדלשטיין ואפשטיין. במשלוח זה שמו קץ למודיעים של ה-ס"ס - אנשים "בעלי יסודות מפוקפקים" שצורפו אליו כקבוצה סגורה בצו מפקדה מיוחד, למרות שבדרך כלל השתייכו אל קבוצת מוגנים אחרת.

היה זה המשלוח היחיד, שלגביו לא נשמרה מכסת האנשים המיועדים לגירוש. מפקד המחנה, ראם, דרש אמנם בתחילה לשלח 2,500 איש, אך בשלב זה הגטו היה כבר כל-כך מדולדל, שהייתה בעיה למצוא אנשים למשלוח, ובוודאי שלא ניתן היה להכין עתודה כל שהיא.

למרות שבלתי אפשרי היה להפחית את מכסת המגורשים שנקבעה, השתדל מורמלשטיין לשכנע את ראם לעשות זאת, מכיוון ש"המדובר היה בלהיות או לא להיות". עמידה במכסה הנדרשת הייתה גורמת לשילוח כל הגברים הכשירים לעבודה ובכללם גם אלה שהיו חיוניים להמשך קיומו של הגטו. מורמלשטיין הגיש לראם את רשימת האנשים החיוניים ביותר. ב-27 באוקטובר הגיע לגטו גינתר ראש 'המשרד המרכזי' בפראג, הממונה על הגטו, ובמשך כל היום התדיין עם ראם ועם מָהס, נציגו של אייכמן. בערב, לאחר שתי שיחות טלפוניות עם ברלין, אושרה רשימתו של מורמלשטיין בחלקה הגדול וכ-300 נפשות, עובדי המחלקות: הטכנית, הכלכלית ומחלקות אחרות, שעמדו בקסרקטין המבורג לקראת יציאתם ברכבת, שוחררו מהמשלוח. ברגע האחרון, לפני העלייה לקרונות עוד הצליח מורמלשטיין, לשכנע את ראם לפי עדותו של ד"ר ריכארד שטיין, להשאיר בגטו חמישה רופאים מומחים ואת ובני משפחותיהם. הודות למאמציו של מורמלשטיין נכללו במשלוח האחרון רק

2,038 אנשים במקום 2,500 אנשים, 462 פחות מהמספר שדרש ראם. ברכבת המשלוח נותרו מספר קרונות ריקים.

בשרשרת הגירושים מ-28 בספטמבר עד ל-28 באוקטובר 1944, שולחו מהגטו 18,402 איש.

ערב שילוחו לאושוויץ ב-23 באוקטובר, חתם אגון (גונדה) רדליך, מנהל המחלקה ל"טיפול בנוער" [מחלקת החינוך] את יומן הגטו שלו בדברים הבאים, שמהם ניתן להיווכח כי כרוב הנשלחים יצא גם הוא ללא ידיעת הקץ:

"מחר ניסע בני, ניסע בטרנספורט כמו שנסעו אלפי-אלפים לפנינו. לא נרשמנו לטרנספורט כרגיל: ציון לרשום אותנו, להכניסנו מסיבה בלתי-ידועה [בשל תפקידו כמנהל המחלקה ל"טיפול בנוער", שולח עם בני משפחתו ב'הוראה מיוחדת', מ"ש]. אך אין דבר בני, כל המשפחה שלנו כבר הלכה בשבועות האחרונים, הלכו דורך, דודתך וגם סבתא היקרה שלך.. בייחוד ממנה הייתה הפרידה קשה יותר מדי. נקווה להתראות אתה שם.

נדמה כי רוצים לחסל את הגטו ולהשאיר רק זקנים ובני התערובת. אבל בדורנו האויב אינו רק אכזר, אלא גם מלא ערמה וזדון. מבטיחים ואינם מקיימים את הבטחתם. שולחים ילדים קטנים ועגלותיהם נשארות פה. משפחות נפרדות, בטרנספורט אחד הולך האב, בשני הבן, בשלישי האם. מחר נלך בני, גם אנחנו. מי יתן כי זמן גאולתנו קריב."

בגטו שאיבד במשך חודש אחד כשני שלישים מאוכלוסייתו נותרו כ-11,000 יהודים, והיה עתה בעיקר, גטו של נשים (70.5% נשים לעומת 29.5% גברים) וזקנים. בתוכם יהודי דניה, חלק מיהודי הולנד, אנשים חיוניים לתעשיית המלחמה ולאחזקת הגטו, חלק מעובדי החקלאות, אנשים שהיו מוגנים בזכות גרמנים בעלי כוח השפעה וכל האסירים בני 65 ומעלה, שבניהם ובנותיהם שולחו.